80

НАУКОВА БІБЛЇОТЕКА

Під редакцією

Проф. Дра. Ол. Сушка.

ТОМ V.

НАУКОВА БІБЛЇОТЕКА

під редакцією

Проф. Дра. Ол. Сушка.

1. **Біблїйне оповіданнє про Сотвореннє Сьвіта в сьвітлї Науки.** — Написав Др. Ів. Франко.

2-4. **Історія Боротьби віри з наукою.** — Написав Проф. Дж. Дрепер.

5. **Житє Ісуса Христа.** — Написав Моріс Верн. З французького переклав Др. Іван Франко.

6. **Провідні думки в творах Тараса Шевченка.** — Написав Ом. Партицький.

7. **Всесьвітна Історія.** — Написав Проф. Др. Ол. Сушко.

8. **Інквізиція.** — На основі останнїх здобутків Науки. — Написав Проф. Др. Ол. Сушко.

THE LIFE OF JESUS CHRIST

BY

MORIS VERNE

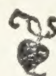
МОРІСА ВЕРНА

ЖИТЄ ІСУСА НАЗАРЕТЯНИНА

З французького переклав

Др. ІВАН ФРАНКО

Передмову, пояснення
і мапу додав
ПРОФ. ДР. ОЛ. СУШКО

ВІННІПЕҐ, МАН.
1919.

ЯКІВ ЗАГАРА

співвидавець сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Так ось поволі-поволі виходить і пятий том нашої "Наукової Бібліотеки". А що і він появляєть ся на денне сьвітло при частинній фінансовій помочи звичайного українського робітника-ідеаліста, се являєть ся для мене найбільшою і наймилійшою відплатою за усі ті невимовно болючі і гіркі пережитя та недостатки, які все і скрізь судилось переносити усім українським письменникам, де-б лише вони і не працювали на неораній ниві народної осьвіти.

Та як би воно і не було в будучности, яка — як віримо усі — **мусить** чейже бути кращою, ніж дотеперішна темна минувшина, — нам треба іти дальше тернистим шляхом народної праці — з невмиручим ніколи окликом борців і мучеників за Правду:

Fiat Lux!

НАЙ БУДЕ СЬВІТЛО!

Писано в Вінніпеґу, Ман., в четвертім році після смерти Івана Франка.

Ол. СУШКО

ІСУС НАЗАРЕТЯНИН.

В двоякий спосіб зображували собі старинні християни Христове лице: одні уявляли собі його як мученика, другі як фільософа, Господа-Учителя. Повисший образок репрезентує другий напрямок. Походить він з катакумб Калїкста під Римом та є цінною памяткою, що сягає глубокої старовини доби цїсаря Гадріяна (117—138).

Порівнай:

Riehm's: Handwoerterbuch des biblischen Alterthums.

“Я сьвітло сьвіту. Хто іде слїдом за мною, не ходитиме в темряві, а матиме сьвітло життя”. — “Сей же єсть суд, що сьвітло прийшло на сьвіт, і полюбили люде темряву більше нїж сьвітло: були бо лихі їх учинки”. — Евангелия від св. Йоана, 8:12, 3:19.

ІСУС НАЗАРЕТЯНИН.

I.

“Найважнїйша подія в історії сьвіта, — сказав Ренан,[1] — се була та революція, через яку найкращі частини людства перейшли від старих релїґій, обнятих неясною назвою поганства, до релїґії, основаної на вірі в одного Бога, в Трійцю, у втіленнє божого Сина. Для підготовання переходу треба було що найменше 1000 літ. Тай сама нова релїґія потребувала мало що не 300 літ, щоб остаточно уформу-

1) В славнім творі під заголовком: **“Житє Ісуса”,** Роздїл I, початок.

Про знаменитий твір Ренана говорить ся дальше докладнїйше. Тут зазначимо лише, що твір сей зістав перекладений з французької мови на усі культурні мови цїлого сьвіта — з виїмкою української. На російську мову переклав його знаменито Е. В. Святловскій (СПБ., 1906, Изданіе М. В. Пирожкова), а на польську мову — славний польський письменник Анджей Нємоєвскі (Варшава, 1907). Переклад на українську мову готує Др Ол. Сушко.

вати ся. Та початок сеї революції, се факт історичний, що відбув ся в часї панування Августа і Тіберія.[2] В ту пору жила людина висока душею, що своїм сьмілим починаннєм і любовю, яку зуміла розбудити, витворила основу і поклала вихідну точку будущої віри людства".

Погляньмо-ж, які матеріяли має в руках історик, щоби змалювати докладно особу Ісуса Назаретянина, основника христіянської релїґії?

В першім рядї треба би пошукати жерел поганських, та їх майже зовсїм не маємо. Всего на всего є у Тацїта[3] згадка, що початок христіянства відносить ся до якогось Христа, що був покараний смертю за панування Тіберія на розказ прокуратора Понтського Пилата, т. є. між роками 26 а 36 христіянської ери, майже три чверти столїтя перед часом, коли Та-

2) Римський цїсар ("імператор") **Авґуст** панував в роках 31 перед Христовим різдвом і 14 лїт пісдя (разом лїт 45). Умер в 76-ім роцї житя. Сенат велїв віддавати йому божеську честь й ставити в його память сьвятинї. Годилось се вповнї з староримським "культом духів померших". Убожествленнє Ісуса і инших "сьвятих" христіянської церкви має тут свій початок.

Цїсар **Тіберій** панував від року 14 до 37. За панування того цїсаря покарано Ісуса смертию на шибеници, чи там на так званім "хрестї".

3) **Тацїт,** — славний римський історик, жив між 54 а 117 р. після Христового різдва. З Тацїтових творів найславнїйша його "Ґерманїя", т. є. опис старинної Ґерманїї, і "Анналєс", або римська лїтопись. В пятнайцятій книзї сього останнього твору (уступ 44) згадав Тацїт про переслїдування Христіян за часів панування цїсаря Нерона, і при тій нагодї висловив ся про Христа так:

"Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quaesitissimis poenis adfecit, quos per flagitia invisos, vulgos Christianos adpellabat. Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplitio adfectus erat".

ціт писав свою Літопись (Annales). Те, що пише Светоній[4] про нову релігію, є майже незначуче, а знаменитий лист Плінія до Трояна[5] — підозрений. І жидівські жерела не подають нам нічого певнійшого: вони мають характер зневажливої полєміки, окрім уступу у Йосифа Флавія,[6] котрого неавтентичність загально признана критикою.

4) **Светоній** (Транквіллюс, Ґаюс) був сучасником Таціта. З його творів найціннійшим був твір під заголовком "Життя цісарів". Був він секретарем цісаря Гадріяна, отже і мав доступ до важних державних й цісарських документів.

5) **Плінїй Молодший,** сучасник Таціта і Светонія, які належали до кружка його приятелів, був високим державним урядником й людиною високої осьвіти. Його поезії (не великої вартости) загинули. Найславнійшим його твором є його "Листи", а головно його кореспонденція з цісарем Траяном. Плініїв 96-тий лист до цісаря і відповідь цісаря (лист 97-ий) в справі кримінального переслідування Христіян в Бітинії (Мала Азія), славні в наукових дослідах над історією початків християнства. Закиди проти оріґінальности тих листів опрокинув Wilde (Leiden, 1880).

З новійшої літератури по сьому питанню найціннійші твори Сер Рамсея і Е. Т. Меррілля (W. M. Ramsay & E. T. Merrill).

Пор.: Tertullian on Pliny's Persecution of Chistians — by E. T. Merrill (A. J. T., XXII, 1, 1918).

6) **Йосиф Флявій,** — славний жидівський історик й військовий проводир, жив між 37 і 95 р. після Христового різдва. З його творів, писаних по жидівськи і грецьки, найславнійші:

1. **Жидівська війна** (Пері ту Юдаіку полєму) і

2. **Жидівські Старинности** (Юдаіке Архайольоґія). В сїм творі є згадка про Івана Хрестителя і Ісуса. Одначе опись Христа, який був "чоловік мудрий, коли взагалї можна називати його чоловіком", — усі учені сьвіта узнали підробленою (пофалшованою) умисно християнами.

"Жидівську війну" переклав на польську мову згаданий вже нами польський учений і письменник Анджей Нємоєвскі і видав 1906 р. під заголовком: "Dzieje wojny żydowskiej przeciwko Rzymianom" Józefa Flawjusza, Kraków.

Таким способом нам лишають ся як властиві жерела тільки книги Нового Завіта, т. є. самі сьвідоцтва таких людей, що признавали Ісуса Назаретянина Мессією. Тай між тими книгами ми можемо вважати за документи, що безпосередно відносять ся до нашого предмету, тільки євангелія, котрих зміст ми розібрали і котрих характер ми вияснили в статті про євангелія.

Там ми виказали, що чотири євангелія канонічні були творами в основі своїй доґматичними,[7] написаними в останнїй чверти першого віку нашої ери (євангеліє св. Івана написане навіть в початку другого столїтя) і то в тій цїли, щоби доказати, що Ісус Назаретянин в повній мірі справдив ті умови, які повинен був сповнити Мессія або Христос ожиданий Жидами; що він вповнї виявив у собі той тип, начеркнений у жидівських сьвятих книгах, виявив своїм навчаннєм, своїми чудесними вздоровленнями і своєю смертю на хрестї та опісля славним воскресеннєм. В якій мірі автори євангелій поприкроювали автентичні (т. є. дійсні) спомини, що дійшли до їх відомости, відповідно до потреб доґматичної рамки, про се між новійшими істориками житя Ісусового нема згоди. Нам приходить ся показати ті ріжні погляди, які тепер висказують ся, а читач може собі прихилити ся до того, який йому буде до вподоби.

Погляди, яких держать ся сучасні вчені на історичну вартість євангелій, можна звести до двох: 1) погляд **консервативний** і 2) погляд **критичний.**

Перший з тих поглядів хоч і не перечить, що факти вплетені в євангелія, уложені там в той спосіб, що мають служити доказами для доґматичної цїли, та про те стоїть на тому, що всї ті факти автентичні,

---

7) То значить: **не досьвідними,** або инакше: **не науковими.**

т. є. дійсні. Задачею історика житя Ісусового буде таким робом не що, як тільки поукладати ті факти в такім звязку, щоби всї вони становили одну цїлість, не вважаючи на ріжницї хоч би тільки поверхові, які находимо між поодинокими євангеліями чи то в подробицях оповідання чи в повязанню фактів одних з одними. В тім дусї конкорданції або гармонїстики доконано в останнїх роках кілька праць безперечно компетентних, добрих: авторами їх були такі писателї, як аббе Фуар і патер Дідон з табору теольоґів католицьких, і Е. Прессансе з табору протестантського. Автори ті, хоч і не у всьому згідні з собою, виходять з того погляду, що не годить ся відкидувати анї одної подробицї з євангельських оповідань. Від своїх попередників вони ріжнять ся головно тим, що посьвятили немало зусилля на те, щоби змалювати особу Христову на тлї палестинської ґеоґрафії і орієнтальних звичаїв, допомагаючи собі особистим пізнаннєм Палестини і значними здобутками історичного пізнання тих часів, а особливо пізнання жидівського духового житя в першім віцї нашої ери.

Коли читач пригадає собі наш вельми докладний розбір євангелій, то легко зрозуміє, що котре небудь із них, особливо євангеліє Маркове, можна взяти за канву оповідання, а вставляти туди частки із євангелій Луки, Матвія і Івана на відповідних місцях; та замісць Марка можна покласти основою чи то Луку, чи Матвія, чи Івана, доповнюючи його даними ,що містять ся спеціяльно в трьох інших: та можна ще боронити типу мішаного, подекуди персонального, не беручи виразно за основу жадного євангелія. Бачимо з сего, що навіть держачи ся в границях найстислїйшої ортодоксії, т. є. правовірности, можна малювати житє Ісусове в ріжний спосіб, за-

лежно від ріжних вихідних точок. Се така недогода, котра зражує многих теольоґів, так що вони думають, що ліпше держати ся простого коментовання (пояснювання) євангелії, ніж висилювати ся на відтвореннє історичного образа Ісусової особи. Інстінктово почувають ті вчені, що дуже легко попасти в прикру дісгармонію (незгідність) маючи перед собою з одного боку задачу — написати біоґрафію-житєпись, значить: змалювати чоловіка, що ставить собі метою осягнути се або те при помочи природних впливів, а з другого боку в жерелах маючи образ житя, де що хвилї вмішують ся впливи **надзмислові.** Чудесний елємент, що тут, в тім одинокім випадку, являєть ся натуральним випливом доґми про втіленнє Сина божого, вяже ся дуже лихо з таким порядком фактів, який ми називаємо природним. Хто приймає в цїлости оту доґму, чи може і чи сьміє він опирати ся на природнім порядку фактів, немов би оповідав про звичайного чоловіка? Як бачимо, задача писателя, що бажає описати "житє Ісуса" з погляду традиційної ортодоксії, хоч і як легкою видаєть ся на перший вид, має в собі дуже богато трудностий.

Велике число новочасних писателїв стоїть на иншім, **критичнім** становищі.

Вони говорять: чи в основі тих євангелій, що описують Ісусову дїяльність, з виразним наміром, впоїти в своїх читачів віру в те, що Ісус був Мессією, Христом, і порядкують факти відповідно до сего апольоґетичного наміру, не можна і не треба шукати реальних т. є. дїйсних споминів про галилейського реформатора? Задля того треба з євангельських оповідань зробити вибірку, повикидувати деякі частини, звести деякі факти до пропорцій дїйсности, —

одним словом, зробити методичний і розумний добір із матеріялів, які маємо під рукою. Для такої композиції дуже богато матеріялу підготовив Едуард Рейсс, один із найзнаменитших сучасних екзеґетів (учених біблїстів), а про те й сам він мусїв признати, що євангелія дають нам можність відтворити в автентичнім видї науку Ісусову, але не дають матеріялу для його житєписи в тїснім значінню сего слова. Сей самий погляд висловлює д. Сабатіє твердячи, що в текстї канонїчних євангелій треба дошукувати ся зостанків первісної лїтератури, що була безпосереднїм відголосом дійсности і пізнїйше війшла в канонїчні писання. Ось які мали би бути слїди тої первісної лїтератури, о скілько докладний розбір може ствердити їх істнованнє і вилущити їх із теперішнього тексту:

"1. Зміст проповіді св. Петра списаний Марком, його учеником і товмачом між роками 60 — 70. Се писаннє становить основу нашого теперішнього євангелія св. Марка, а його первісні обриси можемо вислїдити порівнуючи се євангеліє з євангеліями Матвія і Луки, бо в однім і в другім євангелію переписувано частями первісне писаннє св. Марка.

"2. Збірку проповідїв, речень і притч Ісусових, списану арамейською мовою самим Матвієм. Ся збірка без сумнїву старша від первісного оповідання Маркового, може бути датована на 10 лїт вчаснїйше і має неоцінену вартість, бо дає нам можність виробити собі докладне виображеннє про автентичне навчаннє Ісусове. Ся збірка ходила по руках в кількох перекладах грецьких, з досить численними та зовсїм не важними відмінами. Лука і автор того євангелія Матвієвого, яке ми тепер маємо, мали в руках дві відмінні копії (відписи) сего писання Матвієвого, і

ми можемо дуже добре контролювати одну копію другою. Наше теперішнє перше (Матвієве) евангеліє було написане вельми талановитим редактором. Після нового плану і маючи на оці виразну мету апольоґетичну, він звів до купи зміст писання Маркового і "Промови" (льоґія) Матвієві, додаючи до них ще дещо з устних переказів, котрі задля сего в очах критики являють ся не такими гідними віри.

"3. У Луки ми знаходимо крім первісного оповідання Маркового і "Промов" Матвієвих ще третій вельми цінний документ. Є се "Євангеліє подорожів Ісусових" (IX, 5 — XVIII, 44) великий уривок оріґінальний і властивий тілько одному Луці, де находять ся почастно такі факти, як відвідини Ісусові у двох сестер Марти і Марії, історія митника Закхея і чудові притчі, як ось притча про доброго Самарянина, про блудного сина, про Фарисея і митника, про безплодну смоковницю і т. і. Лука посписував також оповідання Павлові про муки Христові і інші устні перекази меншої ваги. Отсе ті загальні здобутки, до яких в такій чи иншій формі дійшла сьогодні історична критика.

"4. Коли до сього додамо на четвертому місці оповідання св. Івана, незалежні від попередних а положені в основу нашого четвертого евангелія (св. Івана), коли зважимо, що ті оповідання доповнюють, а нераз щасливо поправляють оповідання трьох перших евангелистів, то будемо мати всї ті основні елементи, якими мусить і може послугувати ся історія, щоби скомпонувати одноцільне і драматичне житє Ісусове".

Вихідна точка критичної праці д. Сабатіє не богато дечим відріжнюєть ся від становища, яке заняв був Ренан пишучи своє "Житє Ісусове". Тілько

що сей знаменитий писатель не схотів ограничувати ся на методичне використуваннє отсих жерел, а дуже часто надштуковував своїми здогадами там, де документи не подавали ніякої вказівки. А в тім і сам д. Сабатіє признає, що навіть коли різко ограничимо тексти, якими слід послугувати ся, все ще буде дуже трудно "віднайти порядок і звязок фактів житя Ісусового, бо первісні перекази не вважали на хронольоґічний порядок фактів і проповідів, а збили їх у дві великі купи: навчаннє в Галилеї і навчаннє в Єрусалимі в останнїх днях". Хоч і як би ми високо цінили компоновання доконані на такій основі, то все таки годі нам не признати, що вони мають у собі богато самовільного і в головній сути залежать від особистого вподобання даного писателя, залежать від того, чи сего писателя більше очаровує та приваблює тверезе оповіданнє Марка, чи висока доктріна Матвія, чи лагідність Луки, чи містіцізм (чудовість) Івана.

Зваживши все те, ми доходимо до думки, що всї ті, що чинять ріжницю між поодинокими євангеліями і навіть між поодинокими частями одного і того самого євангелія, нехибно мусять дійти до упрощення задачі в той спосіб, щоби рисувати особу і діяльність основника християнства після найстаршого євангелія, себ то Маркового. Ми радили би в такім разї поступати ось як: брати епізод за епізодом (подію за подією) в такім порядку, як є в книзї, і при кождім епізоді завдавати собі питаннє: чи сю або ту звістку лекше собі вияснити як згадку дійсної подїї, чи як прикмету мессіянїчного ідеалу приложеного до Ісуса, чи врештї як вірування християнської церкви в часї скомпоновання євангелій?

Годі нам тут запускати ся подрібно в сю роботу;

досить буде зазначити її здобутки. Головний, найважнійший її здобуток є такий: **ми знаємо досить добре ,що думали про Ісуса християнські громади около р. 75 або 80 нашої ери, та за те ми дуже недокладно знаємо, чим він був на ділї, бо ми не бачимо його инакше, як тілько крізь сутїнок вірувань і утертих виображінь гуртів,** що повстали під впливом його слова і його діяльности. Викинувши із євангелія Маркового все те, що по строгій льоґіці треба віднести до "історії церкви", побачимо, що той злишок дат, які-б повинні зложити ся на "житє Ісусове", є дуже скупий. Та про те питаннє про його житє не перестає займати нашої цікавости, і хоча ми й признаємо, що не маємо способу вияснити собі весь псіхольоґічний (духовий) процес, який запровадив Ісуса з берегів Ґенезаретського озера на Голгофу, то завсїди мусимо запитувати себе, які причини спонукали декого з сучасників галилейського реформатора бачити в ньому Мессію, освободника Ізраіля? Що таке вчинив він, що могло спонукати купку сьмілих людий перенести на його особу славетні прикмети, якими з давна фантазія окружила була сю ідеальну фіґуру? Яким способом його діяльність була на стілько глибока, що віра в його особу не була підкопана навіть ганебною смертною карою, що зробила конець його житю?

II.

Ісус був родом із маленького місточка в Галилеї, положеного кілька годин дороги на полудневий захід від Тіберіадського озера; через Ісуса назва Назарету стала ся відомою сьвіту і здобула собі широку славу. Коли його смерть мусимо покласти на час між роками 783 — 785 від заснования Риму (30 — 32 нашої ери) і коли приймемо, що в хвилї смерти він мав около 30 лїт, то в такім разї він мусїв уродити ся кількома роками перед або після того року, який зроблено першим роком християнської ери[8].

Не маємо ніяких даних на те, щоб означити, як довго він навчав людий; можна би звести той час до кількох місяців побуту в Галилеї і вандрівок по тім краю, закінчених вісьмиденним побутом в Єрусалимі, а можна також з уваги на трівкий і глубокий вплив його проповідї приймити для неї довший час,

8) Коли Ісус народив ся, і коли умер, се питання, які ставили собі правовірні Християни від початків християнства. На жаль — відповісти на них вони не могли з причини абсолютної недостачі документів, які сьвідчили би з безумовною певністю про початок і кінець основателя нової віри. Не змогла досї відповісти вдоволяючо на сї питання й Наука, мимо надлюдські просто зусилля. Учений Др С. М. Коберн висловив ся недавно про порушене питаннє ось так:

"If, as now seems fairly certain, Augustus began this system of a periodic census once in every fourteen years, and if this is what Luke refers to, we are able for the first time to reconcile all previous "contradictions" concerning the date of our Lord's birth — **which must now be placed somewhere between 9 B. C. and 6 B. C. THE EXACT YEAR CAN NOT BE NAMED**"... etc.

The New Archeological Discoveries and their Bear-

особливо для навчання в Галилеї. Та про те може не лишньою буде увага, що Ісусова фізіономія далеко більше відповідає конвенціональному (загально прийнятому) типови Мессії, ніж виразно очертаній історичній особі, а се велить нам догадувати ся, що його діяльність була дуже коротка.

Коли роздумуємо над великими релїґійними крізами, то бачимо, що поводженє, яке иноді було здобутком особистої діяльности основника, його ненастаннго змагання в однім якімсь напрямі, напруження всїх його сил зверненого на якусь одну мету, в инших разах є наслїдком незвичайної стрічі щасливих обставин з тенденціями (стремлїннями) і бажаннями, котрим досї не ставало тільки тої точки, до якої-б могли причепити ся. З того огляду я досить радо прилучую ся до думки д. Аве (Havet), що Іван Хреститель на дїлї був далеко більшим історичним діячем, ніж Ісус Назаретянин. Та про те вельми характерна особистість Іванова не дійшла до того, щоби довершити великого дїла; натомість Ісус, котрого фізіономія така неясна, що трудно нам навіть віднайти її обриси, опанував рух розбуджений Хрестителем і сам себе зробив довершеннєм руху безмірно шир-

---

ing upon the New Testament and upon the Life and Times of the Primitive Church. By **Camden M. Cobern**, D.D., Litt. D. — Funk and Wagnalls Company, New York and London, Third Edition 1918, p. 47.

Як отже бачимо — останнї наукові дослїди допровадили до сього, що нинї ми можемо сказати з всякою рішучістю, що "ми **не можемо** означити докладно року, в якім Христос народив ся", а можемо лише припускати, що він народив ся яких девять до шість лїт перед нашою ерою (т. є. 9 — 6 лїт перед прийнятим досї роком свойого народження").

Порівнай ще:

Sir W. M. Ramsay: Was Christ born at Bethlehem?

шого і могутнійшого від того, який би він сам був міг розбудити.

Чи проповідь Івана Хрестителя спонукала Ісуса голосити близьке настаннє "божого царства"?

Коли хто думає, що мусимо відкинути безпосередній вплив Хрестителя на Ісуса, то все таки можна сказати, що ся думка носила ся в повітрі, належала до кождого чоловіка, хто тільки був спосібний переняти ся нею горячо.

Після євангельських оповідань Ісус, столяр чи тесля, родом із Назарету, без ніякого підготовання покидає свою матїр Марію, своїх братів і сестри, щоб осїсти в Кафарнаумі над берегом озера Тіберіяди. Відсїля він ходить по околицях, не віддаляючи ся нїколи занадто. Хоча само означеннє місця, де лежав Кафарнаум, доси не є певне, сам факт, що молодий чоловік з низькою осьвітою, заробляючи на хлїб ремеслом, углубляючи ся в читаннє сьвятих книг і жадібно шукаючи в них показів про прихід мессіянічного царства, дійшов до того, що почав промовляти що суботи по сінаґоґах і висказувати там свої надії, зібрав довкола себе декілька приятелїв і земляків і розбудив у них ту саму віру в кращу будущину, — сей факт зовсїм не є неправдоподібний в ту пору і серед того народа. Певна річ, до сего треба ще додати незвичайне поводженнє, з яким він вилїчував ті нервові слабости, що їх тоді уважали наслїдком замешкання одного або кількох демонів у тїлї дотичної особи.

Проповідуючи близький прихід мессіянїчного царства, цікаво як Ісус виображував собі його? Чи се була політична революція з наміром вирвати жидівський край з під панування? Для такої думки ми не маємо ніякої підстави. Чи се була революція

надприродна, що мала запевнити тріюмф для побожних, а разом з тим завести такі порядки, при яких кождий мав би запевнене все, що йому потрібно?

Ся думка нам здає ся більше вірною, коли судити після того напряму, в якім розвило ся пізнїйше христіянство. Та тексти еванґелій і тут не дають цїлковитої певности. В такім разї був би Ісус вітхнений головно псальмами і пророками, а особливо Єремією і Ісаією. Прихід царства божого виставляєть ся там як пора відновлення, де все буде поставлено на своїм місцї, а особливо запевнене буде совісне пошанованнє божого закону: горді будуть принижені, а смирні, побожні будуть звеличані як улюблені дїти небесного батька.

Отся програма, хоч і не мала в собі нїчого еретицького з погляду на віроученнє, все таки мусїла розбудити підозріння не тілько у верховодів офіціяльної теольоґії, але також у горожанських і полїтичних властий, котрі завсїди лихим оком дивлять ся на проповідь пієтизму, що силкуєть ся всїх зрівняти. А Ісус чи то в своїх щотижневих промовах на зборах синаґоґи, чи то в своїх подорожах у поблизькі околицї свого осїдку, так само як Іван Хреститель, з натиском говорив про потребу покути, щоб запевнити собі божу ласку в недалекім часї заповідженого відновлення. Та певна річ, що в способі його дїяльности і в його промовах була якась отвертість і свобода, що промовляла до серця низшої верстви і користно відбивала від формалїзму офіціяльних учителїв і висших верстов суспільности. Обертаючи ся особливо до людий не дуже пильних в заховуванню релїґійних практик, до людий, котрими погорджували строгі законники, він на ростїж відчиняв для

них царство боже, котре тамті так заздро замикали для всїх крім тих, хто строго держав ся закона.

Яку ролю признавав Ісус сам собі при нових порядках? Чи ролю Мессії?

Нам здаєть ся, що нї. Тексти, на яких опираєть ся така думка, являють ся для критичного ока дуже сумнївними, бо вони виявляють погляд пізнїйшої ґенерації (поколїння). Ісус правдоподібно видавав себе за пророка, за вістника царства божого, що заповідував його близький початок. Який мав бути сей початок? Нема сумнїву, що він згідно з усїми сучасними уважав його якоюсь наглою переміною, мов переміна декорації в театрі, при чім Всемогучий Бог мав від разу змінити весь сьвіт. Та перед сею остаточною зміною треба пройти через довгі приготовання, а тут уже дїло кождого поодинокого запевнити собі такі користні условини, які-б йому виєднали доступ до будущої щасливости. От в тім то приготовляючім часї Ісус признає собі дуже важну ролю. Він висланий на те, щоби енерґічними і ненастанними покликами розбуджувати людські сумлїння, а особливо промовами, повними турботи, співчутя, любови до нещасних, що біжать на власну згубу як раз тодї, коли ласка божа подає їм надію супокою і щастя. Він мабуть узяв собі за взірець того терпеливого, скромного та невтомимого проповідника доброї новини, якого чудовий тип знаходить ся в другій части книги Ісаїї.

Та коли Ісус видавав себе тілько за пророка, за вістника царства небесного, а не за Мессію, то яким же способом могли його ученики признати йому характер Мессії?

Треба завважити, що понятя пророка і Мессії, котрі пізнїйше мусїли зовсїм виразно визначити ся

і відокремити ся, в часах Ісуса були ще дуже хиткі, і перехід від одного до другого був зовсім легкий. Треба також завважити, що понятє проповідника покірного і скромного, невтомимого і безстрашного супротив усяких невдач, власне на ґрунті христіянської теольоґії зілляло ся з типом Мессії і перейшло на особу Ісусову. Що більше — зваживши, що обік текстів Ісаії ми маємо в книзї Єремії приклад його завзятої боротьби, його терпіння, його житя повного ненастанної трівоги, — сей елємент став ся самою основою понятя Мессії страдника, що вмирає як жертва недовірства своїх земляків. Супроти сего нам, здаєть ся, не трудно зрозуміти, як Ісусові ученики по його смерти наділили його достоїнством Мессії, хоч сам він за житя на се достоїнство не мав ніякої претенсії!

Чи в цілій тій пропаґандовій діяльности, яку розпочав Ісус, був якийсь плян? Сего ми ніде не бачимо. Євангеліє Маркове не дає можности догадувати ся чогось такого, і ніде ми не бачимо ясно навіть думки про те, щоби сістематично здобути Галилею, а потім Юдею. Він вандрує тут і там, навчаючи і вздоровлюючи хорих на нерви, в супроводї кількох приятелїв і учеників, Петра, Якова, Івана і кількох жінок, що покривали кошти його скромного удержання. В числї тих жінок і тих учеників були певно також деякі члени його сїмї. Коли для нас особа Ісусова являєть ся тілько в якімсь півсьвітлї, то мусимо вірити, що серед свойого окруження вона збуджувала ентузіязм, рішучість і любов головно задля його доброти, поблажливої супроти грішників, та при тім окруженої якоюсь щирою пошаною, котра підносить усякого в його власних очах і заставляє горячо любити того, хто поєднав його з законом божим. Тілько

сим особистим впливом можна вияснити тривкість, незрушиму і нерозривну суцільність того товариства, яке Ісус згромадив був довкола себе і яке по його смерти було в силї основувати христіянську церков.

Зведїмо до купи все, що сказано було про Ісусову реформаторську діяльність у Галилеї. Ісус вірив в скорий прихід царства божого або царства мессіянїчного і вважав себе висланим на те, щоби приготовити для него шлях і привернути своїх земляків до божого закону. Мовимо виразно: "своїх земляків", бо очевидно він і не думав виходити поза границї свого рідного краю.

Що спонукало Ісуса подати ся до Єрусалиму разом зі своїм невеличким товариством? Чи се було тілько приписане законом паломництво в часї врочистого празника Паски?

Нам здаєть ся, що нї. Ціль його була, як нам здаєть ся, проголосити в самій столицї наближеннє тої надприродної революції, котру він мав підготовити з поручення самого Бога. Придивляючи ся уважно документам, котрих студійованню я посьвятив своє житє, я маю те чутя, що Ісус мусїв вірити в поводженнє своєї справи, т. є. він виображував собі, що заповіджений переворот мусить довершити ся в скорім часї. Та подїї повернули ся в инший бік. Може бути, що слова Назаретського реформатора прогомонїли серед загальної байдужости; та більше правдоподібне є те, що вони збудили деякий відгомін. А про те ми не віримо в те, щоб Ісус мав був нагоду розвинути якусь значнїйшу діяльність через троха довшу стичність з людністю. Одно тілько він розбудив: — недовірє церковних властий і верховодів офіціяльної (урядової) теольоґії. Не тим, що голосив якісь єресї, бо треба знати, що жидівська

доґматика ні в чім не була подібна до нашої. Тут свобода була дуже широка; натомісць у всьому, що відносило ся до релїґійних форм і практик, панувала невмолима строгість. Можна догадувати ся, що Ісус заповідаючи близьку появу царства божого висказував ся про церковні церемонії і їх реальну вартість тоном трохи свобідним, в котрому Жиди могли бачити брак пошани або навіть зневагу "сьвятощів". Його ученики боронять його від такого закиду, та воно очевидно, що сама основа його проповіді була звернена проти всякої обрядовости. Христіянство було реакцією релїґійного чутя проти побожного формалїзму, і дещо з тої глибокої тенденції мусїло кинути ся в очи осторожним та недовірливим властям. Відси дійшло до конфлїкту.

Ісус, котрого лихо зрозуміли або несправедливо зачіпили, відповів мабуть тоном чоловіка, що сьвідомий своєї високої місії. Із за сего дійшло запевне до розруху в церковних кругах; орґани церковної власти арештували Ісуса і може навіть не придаючи надто великого значіння цілій тій справі, віддали його в руки римським властям, як нарушителя публичного порядку. Власть римська і собіж уважаюча його особою зовсім не важною, вислала його на смерть разом з кількома злочинцями з найнизшої верстви, що досї держали ся в тюрмі.

Коли-б Ісус дійсно мав був намір викликати конфлїкт в релїґійних справах, то нам здаєть ся, що справа була би повернула ся зовсім инакше. Одним словом, смертна кара Ісусова видаєть ся нам случаєм припадковим, що захопив несподївано його самого і його учеників і минув зовсім неспостережно в часї празника Паски або кілька день пізнїйше. Його ученики перелякані що духу поспішили назад до Гали-

леї і з сеї подорожі, котра розпочалась була з таки-ми радісними надіями (розумієть ся, що держачись доґматичного оповідання євангелій ми мусїли би виображувати собі все те зовсїм инакше) і від котрої мала розпочати ся сподївана революція, а котра бу-ла нагло перервана такою страшною катастрофою, вони затямили тілько те одно, що римський проку-ратор, котрий велїв розпяти Ісуса на хрестї, називав ся Понтський Пилат. Ми знаємо, що сей прокура-тор завідував Юдеєю від 26 до 36 року християнської ери; смерть Ісусову прийдеть ся помістити отже в роцї 30 або 32.[9]

Всї проби, які роблено для встановлення хроно-льоґії житя Ісусового або — справа ще більше делї-катна — для віднайдення еволюції (розвитку) його думок і розвитку його релїґійного чутя для означен-ня тої дороги, яку він мусїв пройти, поки дійшов до ясного зрозуміння своєї реформаторської місії, ми мусимо признати позбавленими всякої поважної під-стави. Ісус, — се син гебрейського пророцтва; прав-да, у него нема тих грізних і поважних нот, які часом бувають у пророків, та у него є те саме високе віт-хненнє, є все те, що у пророків знаходимо найнїж-нійшого, найсердечнійшого, що порушує милосер-дє і любов, що промовляє до серця всякого чолові-

---

9) **Р. Б. Госбенд** твердить, що Ісуса розпято на хрестї 3 цьвітня 33 р. — "From astronomical data fixing the full moon each year from A. D. 27 to A. D. 33, he concludes that the crucifiction occurred April 3, A. D. 33, since only in that year did the Passover supper (fourteenth of Nisan) come on a Friday. He decides that the charge against Jesus was treason — treason in Roman law meaning anything done "inimical to the welfare of the Roman people".

R. W. Husband, The Prosecution of Jesus, 1916, pp. 281 — 282, — і **Cobern,** op. cit., p. 634, 58. —

ка і розбиває шкаралющі неподатливих урядових формулок. "Се-ж очевидно не є розумна думка, що Ісус міг бути висший від усіх людий, — пише Аве — Ісус не був мислитель, він не приніс людям сьвітла, щоб розігнати тьму. Він не був анї фільософ, анї вчений, анї полїтик, анї полководець, анї поет; він не міг віддати людськости анї одної з тих прислуг, які їй віддають ті ріжнородні духові сили. Але в границях своїх ідей і вірувань Ісус був могучий серцем, бажаннєм добра і добротою. Він любив свій край і свою релїґію до того, що не міг знести їх привиження і горя, і се заставило його вірити такою енерґічною вірою в близьке відновленнє, се заставило його проповідувати добру новину про воскресеннє свого народа. Все добро, яке він учинив, учинив через те, що терпів і вмер. Його житє було боротьбою, хоч і без галасу і насильства; він держав себе низьким і терпеливим так як се чинить найчастїйше, усякий пригноблений Жид. Та про те він був мученик за свій патріотизм, за свою любов до бідних і полишив по собі память житя повного любови і посьвячення, а закінченого ганебною смертю на хрестї. Ся памятка була так незвичайна і глибока, що по його смерти дехто мусїв сказати собі: Чи сей чоловік справдї не був Христос?... А раз се слово було сказане, то повірити йому було дуже легко. Отсе й є Ісус такий, до якого доходимо всїми нашими дослїдами, і ми можемо тільки любити і шанувати його".

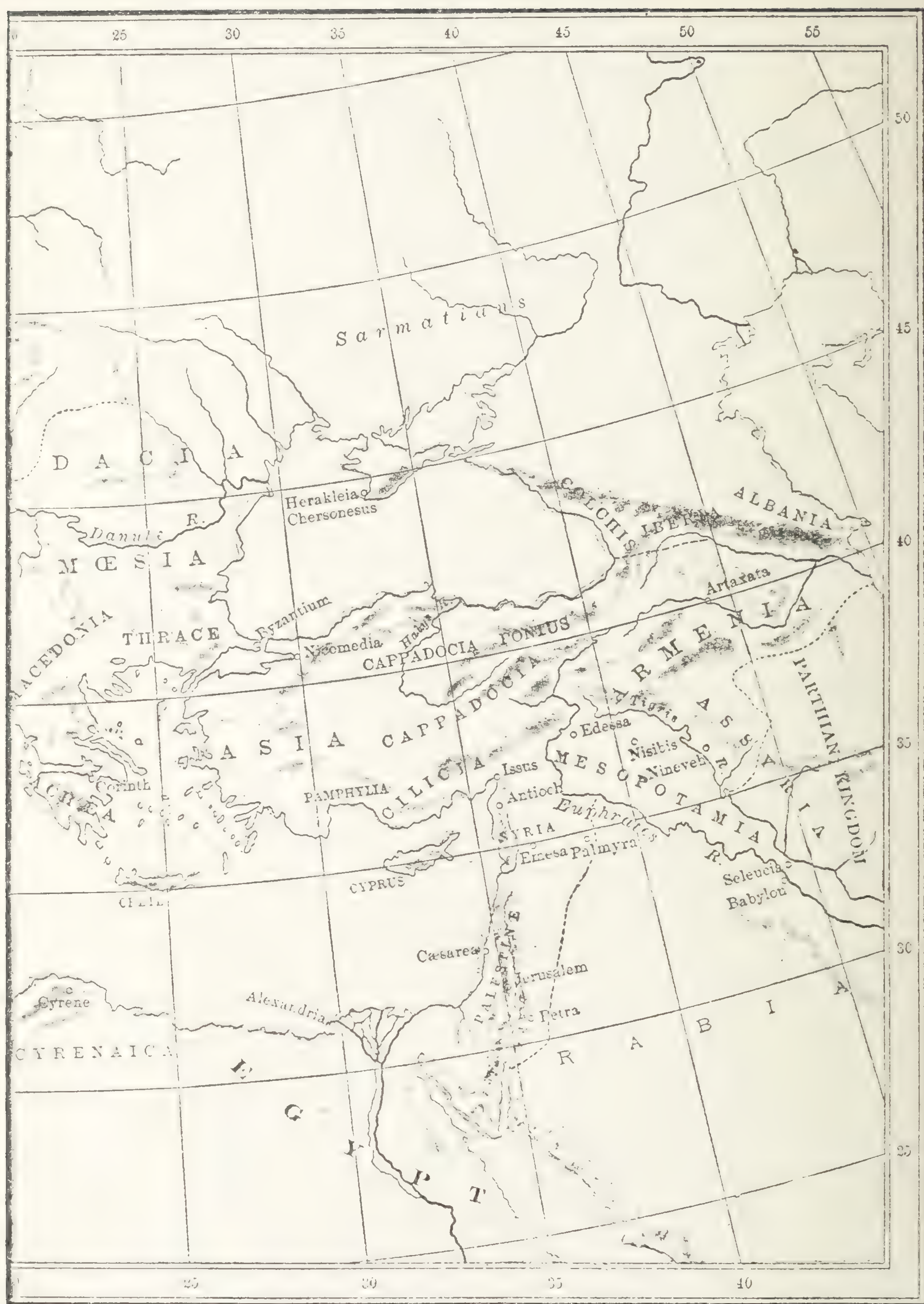
Зауваживши дальше, що в хвилї, коли Ісус умер, не було ще нїчого такого, що ми називаємо християнством і то анї з погляду на доґми анї на обряди, Аве висказує думку:

"Сей оріґінальний тон, що вражає нас у євангеліях, походить в значній части відти, що нам не ли-

шило ся ніякого иншого писання зложеного в тім самім часї і в тім самім краю, та правдоподібно в певній мірі тон сей є властивий духови Ісусовому, котрого печать мають на собі євангелія. І сей дух, кінчить Аве, раз виражений в книзї, що зробила ся сьвятою, перейшов із неї на тих, що нею кормили ся. Отсе є Ісусова участь в християнстві, участь значна, котрої ніхто не зможе йому відняти, хоч і як трудно означити докладно ї розмір і відріжнити її в кождім разї від того, що внесено з инших жерел".

Супроти сего осуду, що певно викличе деякі застереження через те, що по нашій думцї занадто підносить полїтичний і національний бік діяльности Ісусової, можна би привести думки инших незалежних критків, котрі згоджуючи ся на те, що недостача документів не позволяє нам начеркнути ясно образ Ісусів, все таки признають, що його особистий вплив на початки тої релїґійної революції, яку названо його іменем, був рішучий.

Палестина і сусїдні країни в добі Ісуса.

III.

Замісць побачити як небеса відчиняють ся і сьвіт увесь відновлюєть ся, Ісус несподівано погиб на хресті. Вістник і пророк царства божого, він не дождав ся здійснення своїх надій, але погиб ганебною смертю, задержавши без сумніву при тім неожиданім обороті своєї долї почутє болющої резиґнації, якої богато примірів подавала йому історія його попередників. Прихильники що згромадились були довкола його особи і його діла, розбігли ся проняті перестрахом і остовпіннєм.

Що могло вийти із сеї невдалої проби? Та Ісус певно не мав на думці основувати нову релїґію або хоч би тілько реформувати Юдаїзм. А про те в кілька лїт по його смерти істнує вже в Палестинї значна купа людий, що творять релїґійну громаду, відмінну від Юдаїзму, відїлену від него певними обрядами і особливо віруваннями, між котрими на першому місцї стоїть віра в те, що Ісус Назаретянин був Мессією і буде паном будущих порядків, котрих прихід відсунено на якийсь час, неозначений хоч і не дуже далекий. Він Мессія, що вмерши на хрестї воскрес із гробу, пішов на небо, де сидить обік Всемогущого і має знов прийти на землю, щоби довершити ту саму революцію, котрої надїяли ся ще за житя Ісусового.

Яким способом се стало ся, єе повинні ми собі вияснити при помочи документів, котрі на нещастє

так само як для особи і діяльности Ісусової, і тут є дуже недостаточні.

Коли купки приятелів Ісусових в кілька день по його смерти зібрали ся знов на тім місці, що було сьвідком його діяльности, над берегом озера Галилейського, в їх чистих сумліннях, в їх люблячих серцях повстало важке питаннє. Чи Ісус ошукав їх видаючи себе перед ними за божого післанця? Чи самі вони ошукували себе признаючи йому сю прикмету? На сї питання вони, і то здаєть ся, без великого вагання, дали собі відповідь, що се не може бути. Так, Ісус був післанцем божим, повномочником божества, висланим на те, щоби підготовити прихід славного царства божого. Все потверджувало сей його характер окрім його смерти, що закінчила його карієру і бачилось розбила його діло в хвили найлїпшого поводження. Лишалось тепер тілько одно: — поглянути чи при помочи якогось толкованя опертого на сьвятім письмі не можна-б було виказати, що проповідник царства небесного мусїв понести смертну кару, і що се не було остаточним його пораженнєм, а тілько відложеннєм на пізнїйше надій привязаних до його особи.

В другій части книги Ісаії находить ся образ слуги божого, пророка, що терпить від злої волї противників затверділих супроти божої волї; відси без великої трудности можна було дійти до образу пророка, що гине під ударами злих людий, та все таки з тою умовою, що тріюмф тих злих людей буде тілько хвилевий. Маємо тут діло з людьми напевно далекими від утонченої висшої культури, та все таки з людьми розумними. І от Ісус пророк по своїй смерти засїдає близько Бога, що велично відплачує його

посвяченнє і обдаровує його найвисшими почестями, назвою Господа або пана і Мессії.

"Ісус Назаретянин, чоловік призначений Богом для вашого спасення при помочи чудес і знаків, які Бог зробив через него серед вас, про що ви добре знаєте", — ось як Діянія заставляють апостола Петра говорити в промові до Єрусалимлян, — "сей Ісус відданий був у ваші руки після плану наперед означеного волею божою, і ви замордували його руками нечестивих пригвоздивши його до дерева; та Бог на ново оживив його і увільнив із обіймів смерти. Нехай же від нинї весь дім ізраельський уважає за певну річ, що Бог установив того самого Ісуса роспятого вами Паном і Христом".

Те, що з початку здавало ся катастрофою, що знївечило всю карієру вчителя, швидко зробило ся користною обставиною його житя, а далї закінченнєм необхідно потрібним і наперед призначеним від Бога, найвисшою жертвою, що запевнила відкупленнє всїх людий. Чи-ж в книзї Ісаїї і Псальмах не був ясно висказаний тип пророка переслїдуваного, що віддає своє житє за добро своїх братів? Ісус в наслїдок своєї смерти піднесений був Богом до гідности Мессії; понятє переслїдуваного пророка зілляло ся з понятєм тріюмфуючого Мессії; се та сама особа, що через проби і терпіння доходить до слави!

Нема й сумнїву, що втї ті риси, якими церква оздоблює і ретушує постать свойого основника, швидко почали вважати ся його власними прикметами. Особливо його ганебну смерть звеличано тим способом, що буцїм то він сам предвидїв і заповів її з давна і так само наперед заповів, які будуть її наслїдки!..

Сей Ісус, що воскрес із мертвих і котрого Всемогучий посадив праворуч себе яко Христа або Мес-

сію, не перестає впрочім подавати своїм ученикам докази свого славного звеличання в небі; він являєть ся їм кілька разів, не так як улюблена особа являєть ся чим раз виразнійше в снах тих, що за нею плачуть, але немов з якоїсь льоґічної конечности, і наслїдком того є нова надія його прихильників; він дає їм у руки непоборимє оружє, що переможе завзятість противників.

Ся первісна форма піднесення Ісусового на небо, доконаного без сьвідків, з часом дізнає переміни. Опираючи ся на один текст пророка Осії прихильники Ісусові твердять, що Христос устав із гробу на третій день по своїй смерти, числячи день роспятя за перший. Кілька разів він сходив із неба на землю, давав себе бачити своїм ученикам і давав їм пожиточні інструкції (поучення), остаточно він розстає ся з ними і прилюдно вступає на небо на вершку Оливної гори коло Єрусалима. На дїлї Ісус зробив ся жильцем неба зараз по своїм воскресенню, але і по вознесенню він може являти ся деяким особам, як напр. явив ся був Павлови. Сї появи в очах писателїв не були звичайними візіями, але мали характер безперечної дїйсности. А щоби доказати, що тут були елєменти нової релїґійної громади, ми додамо, що настаннє царства божого, яке мав славно розпочати Мессія, установлене було на певний речинець, може на тривок одного поколїння, а се дало поле для вельми оживленої і плодовитої пропаґанди. Таким робом повстав **зреформований Юдаїзм.**

Жиди, що держали ся традиційної форми, називали членів сеї нової віри Назаретянами, то є прихильниками Ісуса Назаретянина, а люде з грецькою і римською осьвітою називали їх христіянами, то є такими, що вірили в Христа або Мессію. Сї рефор-

мовані Жиди відріжнювали ся від маси своїх земляків і одновірців, заявляючи, що в Ісусї Назаретянинї признають Мессію заповіданого пророками. Вже ся одна ріжниця була на стілько різка, що ворогованнє між тими двома ґрупами мусїло набирати чим раз більшого розміру. Христіяне старають ся чим далї підносити Ісуса Христа до такої високости, що в очах правовірних Жидів се мусїло виглядати як замах на величність самого Бога. Слїди того почутя бачимо досї в кількох місцях євангелія Маркового, де показані проби полємічних доказів, якими обмінювали ся Жиди і христіяне в часї написання того євангелія. Остаточно мусїло дійти до того, що по довшім чи коротшім часї нероздїльного істновання обі громади роздїлили ся зовсїм різко, при чім одна закостенїла в своїй обрядовости, а друга чим раз більше давала доступ язичникам (поганам) і в кінцї завойовуючи весь греко-римський сьвіт запевнила собі величню будущину.

Що доторкаєть ся управи, то молода церква громадить ся довкола головних учеників Ісусових: Петра, Якова, Івана, або кажучи загально, довкола дванацяти апостолів, що уважали ся найвисшою повагою і в перших часах становили неначе якусь коллеґію. Що торкаєть ся до обрядів, то головний натиск кладе ся на дві церемонії: хрещення запозиченого у Івана Хрестителя і зміненого в той спосіб, що з него робить ся обряд впровадження людини до христіянської громади і сполучення з Христом, і обряд тайної вечері або христіянської Паски, що є споминкою остатньої вечері Ісусової. Все се дуже баламутно розказано в книзї Апостольських Дїяний, котра переносить початки христіянської церкви із Галилеї до Єрусалима, а надто в дивний спосіб не розуміючи ха-

рактеру псіхольоґічної появи звісної під назвою ґльоссолялії або говорення незрозумілим язиком, компонує оповіданнє про чудесне вступленнє божого духа в часї жидівських Зелених свят, що були встановлені на памятку закона даного Мойсейови на Сінаї; знов одна жидівська церемонія, що стративши своє традиційне значіннє була прикроєна до нових потреб. Замісць панування закона застившого в незміннім тексті, тут становить ся свобода духа, що зливає вітхненнє на вірних новим порядкам.

Ся поява, що мала стати ся 50 день по смерти Ісусовій, є очевидна видумка так само як іменованнє дванайцятого апостола до коллеґії керманичів нової церкви замісць зрадника Юди. Без сумнїву мусїло минути кілька лїт, поки віра в Ісуса Христа на стілько скріпила ся в околицях Галилейських, що ученики розпятого пророка посьміли понести свою проповідь і до столиці. Тут вони мали таке поводженнє, що Єрусалим швидко зробив ся головним осередком християнства і містив у своїх мурах головних проводирів нової громади. Напруженнє між християнами і Жидами дійшло найвисшого ступня головно через те, що прихильники Ісусові чим раз свобіднїйше говорили про закон Мойсеїв і обрядові практики. Особливо сьміло промовляв якийсь Степан, що належав до розряду діяконів або послугачів, так що в кінцї прийшло до розрухів. Степана завели перед Синедріон і побили камінєм як богохульника; на християн посипали ся переслїдування, а між тими, що причиняли їм найбільше лиха, визначив ся якийсь Саул або Павло, що пізнїйше мав стати ся найгорячійшим ширителем євангельської науки. Своєю безмірною енерґією і своїми високими прикметами, рішучістю і інтелїґенцією він причинив ся до того, що

християнство порвало останні нитки, які вязали його з жидівством і зробило ся через се вповні доступним для цілого сьвіта греко-римської мови і цівілїзації. Се вповні відповідало не тим намірам, які прямо висказав Ісус, бо він не думав нї про що подібне, але тим лїберальним тенденціям, які завсїди панували в промовах і дїяльности самого Павла. Можемо думати, що християнство в своїх основних елєментах було справдї установлене ледво в кілька лїт по смерти Ісуса Назаретянина.

Тут кінчить ся наша задача, бо се вже не наше дїло оповідати дальшу історію християнської церкви і вияснювати ті крізи, які вона перейшла і ту еволюцію доктрін (розвиток навчань), яка доконувала ся в її нутрі. Ми хотїли тілько показати, що її вихідної точки і основи її істнования приходить ся шукати в особі і дїяльности Ісуса Назаретянина.

IV.

Кінчачи отсю статю ми повинні подати ще деякі звістки про праці присьвячені в остатнїх часах дослїдам житя Ісусового.

Тільки в XVIII віцї у перве почали деякі вчені пробувати — представити собі Ісуса як основника релїґії, що силкував ся досягти своєї мети відповідними способами. Та ті проби роблені в певних з гори означених полємічних цїлях мусїли дати здобутки дуже невисокої вартости. Д. Сабатіє влучними словами характеризує сю старшу добу релїґійних студій.

"Сучасна критика — пише він — почала ся писаннями ворожими християнству. Супроти легковірности давнїйших віків, вік XVIII. проголосив завзяте недовірство. Та в Франції такі недовірки як Вольтер[10] були далеко більше помірковані, чим нїмецькі.

---

10) **Francois Marie Aronet de Voltaire** (1694 — 1778) — славний французький фільософ, історик, драматурґ, письменник. Неустрашимий борець за свободу думки і слова. Вольтерові слова, яких він часто уживав в своїх творах і листах: — "ecrasez l'infame", т. є. по нашому: долів нїкчемність! —, стали славними навік. А годить ся памятати, що під словом "l'infame" розумів Вольтер всяку пануючу власть чи доктріну, що намагаєть ся других переслїдувати (persecuting and privileged orthodoxy)". Звідтиля то показуєть ся ясним, що Вольтер накликуючи на адресу пануючої тодї католицької Церкви "ecrasez l'infame", виступав як непримиримий ворог не так самого християнства, як радше пануючої й крайно нетерпимої Церкви, яка безпощадно переслїдувала всїх і вся без розбору, хто лише инакше думав як попи.

В р. 1777 видав Лессінг[11] знамениті "Вольфенбіттельські вривки" Wolfenbuetteler Fragmente), котрих автор Реймарус вияснює житє, науку і кінець Ісуса в той спосіб, що робить з него політичного честолюбця, котрого конспірація не вдала ся. Менше важною була повість Вентуріні "Natuerliche Geshichte des grossen Propheten von Nazareth", видана в р. 1800, де всї надприродні появи зазначені в євангельських оповіданнях вияснено як наслїдки змови кількох довірених приятелїв, що помагали Ісусови одурювати народ і його власних учеників. Та все таки оба ті твори були користні бодай тим, що дали почин до полєміки і дальших дослїдів і поставили ясно цїлу справу на історичнім ґрунтї. А що в XVIII. віцї любили вияснювати початок усяких релїґій політичним ошуканством, то нема що так дуже дивувати ся, що сю саму теорію приложено й до християнства".

Капітальним твором, що після довгого ряду невдалих проб розпочав прикладати строгу критику до фактів євангельскої історії, була книга Штраусса[12] "Das Leben Jesu kritish bearbeitet", видана у перве

---

11) **Gotthold Ephraim Lessing** (1729 — 1781) — славний німецький критик і драматурґ. Подібно як Вольтер — неустрашимий борець за свободу думки і слова, лише що безмежно шляхотнїйший від великого Француза. За виданнє славних "вривків" Реймаруса і за инші свої безмежно сьміливі полємічно-теольоґічні видання Лєссінґ терпів вже аж до кінця свойого житя невимовно завзяті й дуже болючі переслїдування попів. "Ми тратимо в нїм чимало", — писав після його смерти великий Ґете, — "більше чим ми думаємо"... І справдї — смерть Лєссінґа (1781 р.) була діймаючою втратою не лише для усьої Німеччини, але і для усього культурного сьвіта.

12) **David Friedrich Strauss** (1808 — 1874) — німецький теольоґ, учений. Ум наскрізь критичний і аналїтичний. Його "Житє Ісуса" викликало в тих часах (1835 р.) величезну

1835 р. (французький переклад був доконаний Літтре).

"Основа сеї книги — пише д. Сабатіє — є плодом величезної вчености, а ясний і прозорий стиль чинить її доступною для кождого осьвіченого чоловіка. Одно хиба можна їй закинути: — утомляючу монотонність. Літературний метод, однаковісінький у кождім розділї, заставляє з гори предвиджувати однаковий результат, до якого зміряє діскусія. Автор ставить себе за чергою на становищі раціоналїстичної і супранатуралїстичної інтерпретації і виказує, що обі вони не дадуть удержати ся. Лишаєть ся як неминуче і неохибне третє виясненнє — мітольоґічне. Наші евангелія, се не є історичні документи, але витвори популярної леґенди, несьвідомо твореної мітольоґії, в якій первісна християнська сьвідомість наївно зображувала свій власний зміст". Иншими словами, замісць вияснювати надприродні речи в евангеліях як непорозуміння або пересади, котрі-б позволили звести їх до розмірів дійсности (сістем давнїх раціоналїстів), або як вмішаннє якоїсь висшої сили (сістем супранатуралїстичний) Штраусс силкуєть ся вияснити їх доказуючи, що на особу пророка іменем Ісуса Назаретянина перенесено все те, чого загальна опінія надіяла ся від Мессії. Коли викинути із евангелій мессіанїчну мітольоґію наслоєну на реальній особі Ісуса Назаретянина, то нам не лишить ся нїчого або щось дуже мале. Таким робом критичний аналїз довершений Штрауссом допровадив до висновків наскрізь неґативних (відємних, т. є. заперечуючих).

Опираючись на увазї зовсїм правдивій, що хри-

сензацію й стало зворотною подією в дальших наукових дослїдах над початками християнства.

стіянська громада приложила до особи свого основника все те, чого ждали від Мессії і що на досить убогім фактичнім тлї побудовано з часом цілу будову тенденційного характеру. Штрауссове Житє Ісуса грішить тим, що в ньому недостаточно оцінено композицію євангелій і їх взаїмні відносини. Се дало для німецької на пів консервативної критики привід до заперечування високої вартости сего діла і до перепутання цілої діскусії, бо терен її перенесено із фактів на тексти. Впрочім і сам Штраусс пошкодив троха своїй теорії, подаючи вид, що вона зводить ся на теорію чисто Ґеґеліянську про ідею Бога-чоловіка, котру він вияснював так, що правдивий син божий, котрий уродив ся з Сьвятого Духа, творив чудеса, умер і воскрес з великою славою, се є сама людськість і вона то справджує християнську доґму, бо се не лежить в природі річий, щоб абсолютна ідея виявляла все своє богацтво в однім осібнику; се може зробити тільки ціла порода. Та про те ми уважаємо перше виданнє житя Ісусового ділом перворядним, що ще й доси не зробило ся застарілим. Тут уперве виказано з цілою силою докладної науки і з невмолимою льоґікою, що євангелія як історичні жерела **не мають** ніякої вартости.

Трицять літ опісля позавидівши Ренанови його лаврів Штраусс забажав і собі зробити щось подібне даючи своїй праці инший розклад. Так повстало популярне житє Ісусове (Das Leben Jesu fuer das deutshe Volk bearbeitet, 1864). В передмові до французького перекладу, що опубліковано заходом Нефцера і Дольфуса, читаємо ось які уваги:

“Отсе нове Житє Ісусове що до пляну, методу і здобутків ріжнить ся цілковито від давнійшого твору сего автора. Давнійше Житє Ісусове з огляду на

свій плян являло ся зовсім неґативним. Воно було наскрізь аналїтичне, і роздробивши леґендові елєменти евангельських оповідань не вдавало ся дальше в те, щоби звести в одну цїлість елєменти позитивні і історичні. Воно очистило картину, але не дало їй виступити ясно. Через те поверхові уми подумали, що її сама картина пропала. Штраусс відновив її, хоч про него кричали, що її знищив. Нове Житє Ісусове вповнї відповідає двом бокам програми: воно від разу і наскрізь аналїтичне і наскрізь сінтетичне. Аналїз не лишає на боцї анї одного уступу евангельських оповідань; сінтез збирає до купи ті історичні подробицї, які викрив аналїз, і не додає до них нїякої гіпотези."

Історичний дослїд Ісусового житя, що містить ся в першій части твору, се збірка всїх позитивних відомостий про житє, особу і погляди основника християнства, які находять ся в евангелїях. Ся збірка не дає анї ясної фіґури анї повного житєпису. Автор задовольняєть ся тим, що складає до купи все те, що найшов і не силкуєть ся доповнювати ті уривкові відомости самовільними догадами. Хоч і як високо ми цїнимо наукову варітсть сего дїла, то все таки годї нам уважати його останнїм словом в сїй справі; Штраусcова аналїтична критика на лихо не мала одної основиної основи, а то ясного і твердого погляду на ґенезу і правдиве значіннє евангельських документів.

Тим часом у Фрації вийшла книга Ренанова (Vie de Jesus, 1863), що становила перший том його Історії початків християнства і вельми зворушила загальну думку та мала незвичайний успіх. Сабатіє пише про неї:

"Коли у Штраусса майже неможливо було ска-

зати, чи з євангельських оповідань лишаєть ся що небудь історичного крім голого факту істнования Ісуса Назаретянина, то у Ренана житє Ісусове було змальоване живими фарбами, повне ярких подробиць і пляистичне немов яка сучасна історія. Нема сумнїву, що історик-поет посунув своє уподобаннє в яркім і живім мальованню занадто далеко і зробив із своєї книги радше роман нїж науковий твір. Та не менше правдиве є й те, що бажаннєм його було змалювати житє чоловіка оріґінального, глибокого, що змагав до високих цїлий, і власне таке житє виявляв йому розбір євангельських документів. Дійсність перемогла мітольоґію.

Ренан добачив три періоди в діяльнім житю Ісусовім. Перший період, се Галилейська ідїлля, де Ісус являєть ся лагідним і побожним рабіном, що проповідує чисту духовну релїґію. Та з часом втягнений своїм власним поводженнєм і ентузіязмом учеників він згоджуєть ся на те, щоб його називали сином Давидовим і на половину щиро а на половину для догоди другим він піддаєть ся мріям своїх приятелїв. В кінцї він вступає в боротьбу з єрархією, розпалюєть ся і цїлковито віддаєть ся апокаліптичним надїям на свій близький тріюмфальний поворот і на заведеннє нового ладу царства божого.

Дуже цїкава річ, що Ренан тілько в малесенькій мірі піддав ся впливови невмолимої льоґіки і мітичної теорії Штраусса, а натомісць воскресив чимало тез висказуваних критикою XVIII. віку і старими раціоналїстами з початку нашого віку. В основі він узяв собі задачу скомпонувати в одній постатї тип християнського містика середнїх віків і тип релїґійного реформатора в родї мусульманських і орієнтальних (східних). Хоча знав докладно всї критич-

ні праці про євангелія, Реанн про те не хотів приймати їх найдальших льоґічних висновків, бо в такім разї був би мусїв відкинути богато дечого такого, що йому було конче потрібне для задуманого малюнку.

Висказавши отсї вельми важні застереження що до ріжних точок Ренанової книги, ми мусимо віддати їй щиру похвалу з двох причин: те, що він задумав намалювати, се є житє чоловіка, а не якоїсь надприродної особи в старім правовірнім розумінню, або в більш рафінованім пониманню протестатської критики, після котрої з гори приймало ся, що основник християнства був морально сьвятий і безгрішний. Герой Ренанової книги не є ніяка істота абстрактна, не є втїлений Бог анї моральний ідеал: **се чоловік з крови і кости, подібний до нас своїми слабостями і поривами свого чутя.** Отсю задачу Ренан сповнив так вірно, що ніщо не здужало відклонити його від неї, і таким способом уперве дійсно спровадив Ісуса з неба на землю.

Отсе перша і найбільша заслуга Ренанової книги.

Друга його заслуга в тім, що докладно і вельми совісно змалював те окруженнє ґеоґрафічне, політичне, суспільне і релїґійне, серед якого жив і дїлав основник християнства. Від тепер сьвята історія рішучо вплетена була в історію сьвітську, і зародженнє християнства зробило ся одним роздїлом в загальній історії розвою цівілїзації, замісць переривати її вмішаннєм елєментів надприродних посеред чинників звичайно людських.

В рядї книг вельми цїнних і опрацьованих з незалежною думкою та сьмілим поглубленнєм справи годить ся тут назвати Євангелія Ейхталя (G. d'Eichthal, Les Evangiles, 1863), котрих автор держачись то-

го, що він уважав первісним евангелієм, подає нарис діяльности Ісусової. Один із сучасних писателів, Аве (Havet, Christianisme et ses origines, 1884) повертаючи до традиції XVIII віку, та перемінюючи її через своє дуже високе розуміннє моральної і релїґійної вартости християнства, подав у четвертім томі свойого діла критику оповідань про житє Ісусове, що є правдивим взірцем льоґіки і сьвідчить про незвичайну розумову силу. Се безперечно в теперішню пору найосновнійше з усїх писань про особу і діяльність основника християнства, хоча автор занадто прибільшує ролю чисто полїтичних і національних інтересів у мессіанїчних сподїваннях. Ренан віддав велику пошану книзї Аве, висказавши про неї ось який суд:

"Аве буде цитований в будущих часах як той, що перший висказав деякі справедливі, сильні і холодні слова про ті питання, які найбільше бентежили думку. Його книга про початки християнства, хоч вияснює тільки один бік предмету, вияснює його рішучо і до дна; се книга несокрушима".

З боку католицького не появило ся нїчого такого, що ми могли-б уважати як пробу задоволення вимогів сучасної критики. Досить буде тут назвати книги умілих писателїв таких як аббе Фуар і патер Дідон (1880 і 1891), що силкували ся рисувати фіґуру Ісусову на тлї тогочасних обичаїв і палестинської ґеоґрафії. Те саме треба сказати і про Прессансе (1866), що представляє протестантську ортодоксію. Але з протестантизму вийшло також богато праць вельми важних, що опирають ся на основнійшім знанню історії і фільольоґії, та про них більше місце буде говорити оповідаючи історію біблійних студій. Заслуга критики, що викладає ся в великих теольоґічних школах реформованих країв, особливо в Ні-

меччинї і в Голяндії, була та, що питаннє про скомпонованнє євангелій проведено від початку аж до розвязки. Та на лихо, в хвилї, коли треба було підійти до заключення, ученим не ставало відваги; їм здавало ся, що прийшлось би відкинути занадто велику часть нїби історичних оповідань. Книги вельми шановні, такі як Шенкеля, Кайма і ще инших, рисують нам постать Ісусову, що хитаєть ся між реальним чоловіком а теоретичною абстракцією. Се вийшло через те, що автори бачили в Ісусї не стілько релїґійного реформатора, що працював в певнім часї і серед певного окруження, як радше вчоловічений ідеал моральний. Вони вправдї перестали уважати Ісуса метафізичним Богом, та зупинили ся на абсолютї в обсягу моральности, а з погляду чистої історії се має таку саму вартість як і тамте.

Найкраще зібрано всї здобутки, до яких дійшла тепер незалежна протестантська критика, в статтї Сабатє "Jesus Christ" поміщеній в Лїхтенберґовій "Encyclopedie des sciences religieuses", 1880, том VIII. Даючи із сеї статтї деякі виписки ми дали доказ, як високо її цїнимо. З боку жидівського не написано про особу Ісусову нїчого справдї оріґінального. Зазначимо тільки Ґрецову "Історію Жидів" (Graetz, Geshichte der Juden, Bd. II.), де автор стараєть ся показати звязок Ісуса з Есенами.[13] Думку сю підно-

13) **Ессени** (по грецьки Ессеной) — монаший чин серед Жидів в до-христовій добі. Саму назву Ессенів учені пояснюють ріжно; після одних назва ся означає "мовчуни", після других "лїкарі", а після третих "побожні". Ессени творили товариство або секту побожних людий, що гордили усїма сьвітськими приємностями. В житю і практиках Ессенів бачимо чимало подібностий як в житю й уставах перших христіян. Факт, що на сторінках Євангелій згадують ся дуже часто Фарисеї і

сили деякі протестантські писателї, та новійша критика її закинула[14] виказавши, що в діяльности основ-

Садукеї, а анї один раз Ессени, вказує, що Новий Завіт був витвором ессенської секти. Виходить отже з того, що саме христіянство було в високій мірі неначе продовженнєм й популяризацією Ессенства. Щоби одначе й сам творець христіянства, Ісус Назаретянин, був Ессенином, на се маємо за мало доказів. Але — хто знає, які несподїванки можуть принести нам найсьвіжійші наукові розслїди проваджені невпинно з горячковим поспіхом великими ученими цїлого сьвіта...

Хто хоче довідати ся більше про Ессенів, хай загляне до слїдуючих першорядних наукових творів:

1) **Zeller**: Philosophie der Griechen. III, i

2) **Reuss**: La Theologie chretienne au siecle apostolique, I, 122 — 131.

Як глядїли на Ессенів Жиди, читай статю Коглєра в "Jewish Encyclopedia" (New York).

14) Ті, що інтересують ся живійше житєм Ісуса, скористають чимало з слїдуючих двох капітальних книг:

1. The Life and Times of Jesus the Messiah by Alfred Edersheim, M. A. Oxon., D .D., Ph. D. Vol I — II, London, New York, Bombay, 1906 (Twelfth Impression). — Сторін 1500.

2. The New Archeological Discoveries and their Bearing upon the New Testament and upon the Life and Times of the Primitive Church — by Camden M. Cobern, D. D., Litt. D. — Funk and Wagnalls Co., New York and London. — Сторін 698.

Оба автори стоять на становиску метафізичного божества Ісуса. Всеж таки величезна начитаність, богацтво й знамените опановання незміримої наукової лїтератури каже нам хилити голову перед обома згаданими ш. авторами.

Перший з них — замітний сьвітлим опанованнєм старожидівської й рабіністичної лїтератури, а другий основним зннаннєм найновійших наукових відкрить доконаних в Палестинї й сусїдних країнах та вітчинах прастарої людської цівілїзації Сходу.

Вкінци дуже пожиточною книгою уважаю:

The Apocryphal and Legendary Life of Christ — by

ника християнства не було з сею сектою нічого спільного крім дуже поверховних анальоґій (подібностий).

James de Quincey Donehoo, M. A. — Hodder & Stoughton, New York. — Сторін 531.

Обзнакомленим з знаменитими творами покійного Івана Франка по історії українських апокріфів — ся остання книга буде дуже цінним набутком й помочию в дальших студіях. На жаль в богатім списі наукових книг, які ш. автор використав при писанню свойого твору, не находимо заголовків згаданих Франкових творів. З того виходило б, що д. Де Квинсі Донгу не мав їх в руках при писанню свойого твору, хоча з анальоґічною російською літературою він доволі обзнакомлений.

Кінець.

